

eszköz jobb használatára képesíteni minket. Mind a nyelv, mind a matematika nyelve a „valóságos“ valóság megragadásában, kifejezésében nyer finalitást; s ha ez igaz (márpedig annak látszik), akkor mindkettő tudománya lényegében segédtudomány (ami nem von le semmit önálló értéktől); és akkor — visszatérve tudományos könyvtermésünkre — a „valóságos“ valóság tudományainak, csillagászatnak, földtudományoknak, élettudományoknak és embertudományoknak (például a medicinának) rendkívül gyér, szegényes jelentkezése fölött kell sajnálkoznom, hamisítatlan „renegát“ irodalmár módjára.

Néhány észrevételt a tudományos könyvek terjesztésével kapcsolatban is szerettem volna tenni (szomorú tapasztalatom például, hogy vidéki értelmiségieket, közelebről kémiatanárokat szakkönyvhiányról hallottam panaszkodni, miközben ugyanabban a helységben, a könyvesbolt raktárában rábukkantam a fentebb említett fizikai kémiai „breviárium“ huszonöt példányára; ki sem került a pultra), s ezzel szoros összefüggésben beszélni szerettem volna a tudományos könyvkiadás és a sajtó kapcsolatáról — körülbelül addig a következtetésig, hogy a könyvkiadás számára szerzőket nevelő sajtó (nem véletlen, hogy a „felfutás“ nagyjából egybeesik *A Hét* megjelenésével és a *Korunk* megújuló igyekezetével egyes szaktudományok promoveálására) soron lévő feladata az, hogy biztosítsa a gyors, pontos, eligazító, közönségmozgósító *tájékoztatót*, s hogy felnövesse a tudományos művek *kritikáját* irodalombírálatunk színvonalára. (Itt azért tartózkodtam az implícite érintett szerzők név szerint említésétől, nehogy e néhány sorom kritikának tünjön fel.)

Erre azonban itt sem hely nincsen, sem impressziók s elképzelések megfogalmazása nem elegendő; a kérdés bővebb és alaposabb megtárgyalására rövidesen kerekasztalhoz fogunk ülni.

Veress Zoltán

Édenkert kősvatagja

Szilágyi István szerint se le, se fel nincs olyan kies katlan több széles e világon, mint amelyenbe Jajdon városát rejtette el valamikor, jókedvében a történelem. Ilyesmit ugyan sehol se állít új regényében* az író, a jajdoni tájat festő, nehéz színektől roskadozó mondataival azonban hamarosan elárulja magát. A szó köznapri értelmében már nem is szépen, hanem *gyönyörűen* ír Jajdon házairól, udvarairól, utcáiról, teréről, dűlőiről, dombjairól, hegyeiről; mintha egy eddig tudatosan visszafogott *stílművész* lázadna fel benne, s követelné jussát, mihelyt jajdoni kép kerül lelki szemei elé. Ez a stílművész pedig helyenként nem ismer nyelvi gátlást, oly messzire rugaszkodik mindennapos stílis konvencióktól, amikor csak megszalad ecsetté „előlépő“ tolla. Mert függetlenül most már az adott lelkiállapotoktól, függetlenül az író hősnőjének a regény egyes pontjain adódó helyzetétől (ha egyáltalán jogunk van az elemzés kedvéért mindettől függetleníteni magunkat), a szavak áradata ki-kicsap — bennünk, az olvasói tudatban — Szilágyi

mondatainak mindig hideg racionalizmussal megépített partjai közül, s a nyelvi bravúr örvénylése pillanatokra megmészédtí. Vajon tudatosak-e ezek a stílmutatványok, azaz határozott funkciójuk van-e az elbeszélés folyamatában, avagy az író nyelvi, stílis önkontrolljának kihagyásait jelzik csak?

„Mert a nap pár pillanatra megvackolt a fehér szilvavirág felhő mögött, és késznek mutatkozott a lány madártetem-látomásához kölcsönözni a káprázatot: a fény viaszragacsából nyers vérragyogással meg fehér mésvilágítással üvegpacsszirmok és húsos fehér liliomtollak szabadultak el, s kerengtek kioldódott gyermekláncfű bordák körül; a pattogó szilvafa-rügyek: szétszóródott, parányi csigolyák. E magát tépő, rubint- meg alabástrom-verdesés hosszú pillanatokig tartott, de aztán a fák fekete szepréi közt hiába próbáltak megkapaszkodni, megülni e lehet-lelkek, a nap menni készült, opálos pára kavart örvényt, a parányi csigolyákra dermedt tuskés véregecek szerteszikráztak, a liliom- meg pipacssziromtollak lilán zsugorodtak, s kezdett elperegni látomás létük, majd hulltukban szürkén zörgették meg alant a gatz.“

* Szilágyi István: *Kő hull apadé kútba*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

Persze, súlyos méltánytalanság lenne részünkről nem fedezni fel — csak ezekben a sorokban is — Szilágyi István nyelvi, stílári konstrukcióinak a mai romániai magyar prózában páratlan bonyolultságát; hogy tudniillik még ezekben a leírásaiban is mindegyre visszautal az író — egy-egy színárnyalattal, egy-egy szóképpel — a regény bizonyos helyeinek nemcsak hangulati, de még cselekményelemeire is; szóval mentegetőznünk sem kell azért, hogy az írásmódnak ezeken a legszélsőségesebb, helyenként túlírtással fenyegető pontjain közelítjük meg a *Kő hull apadó kútba* 450 lapját. Hogy annál jobban érzékeltesük a mai falusi, munkatelepi, üzemi, iskolai vagy éppen... szerkesztőségi köznyelvet egyszerűen másoló, néha pedig észrevétlenül át is poétizáló írói gyakorlatok — és a Szilágyi István törekvése közötti *döntő különbséget*. Hogy tudniillik Szilágyi István most már éppolyan tudatosan járja a *maga* stilusteremtő útját, mint a más pólusokon népi köznyelvi kollázst kiképző Szabó Gyula, vagy a nyelvi párlatokat absztraháló Sütő András. Szilágyinál ugyanis olyan szeceszziós *stíluseszmény* tér vissza írásművészetünkbe, amely az első fejezeteknél még mehökkenti a teljességgel másra (népi-nek, vagy dokumentárisnak, vagy klasszicizálóknak, vagy „trópuson túlínak“, vagy még sok mindennek mondható stíluseszményekre) hangolt olvasót, hogy aztán... feltétlenül rabul ejtse.

Jól határoljuk el a kérdést. Nem a túlírtást igyekszem eszményíteni Szilágyi prózájának megközelítésénél. Nem azokat a sorokat, amelyekben a képesbeszéd már képtorlaszokat produkál. (Például: „Dénes akkor úgy érezte magát, mint kit mezítláb csetkes kaszacspáson kergetnek juhászcutyák. Olyanformán képzelte, hogy ez a számára örökké idegen lány tán körülkeríti lelkében a siratnivalót — mint valami karámba a bárányokat, úgy gyűjti, tereli össze a szomorúságot, lehet hónapokon, éveken át —, hogy aztán két könnyezéppel rést üssön a sővényen, és színekké erezze valamennyi bánatát.“) Hiszen helyenként az író is halk ironiával határolja el magát a jajdoni világ esetleges — akár stílári törekvésekből fakadó — idillizálásától: „A határ egyik horpadásán át lelátott Jajdonra. A várost most éppen nem gyötörték gondok. Avagy csak nem fogalmazta meg őket idáig kiáltón, más egyébbel foglalatoskodott. Ha valamely felületes isten vagy más tájról erre kódorgó földi vándor egy pillanatra megállna most itt, harsogó kora nyárban a Szánuta alatt vagy valahol máshol ezen a dombtaron, és meglátná a lányt, karján kosárral, és vele mindazt, mit túlról a hegykaréj,

innen meg a szőlős magaslatok Jajdonként körülzárna, tán megbotránkozna a helység nevén. Mert ugyanbiza mi oka s joga van egy ilyen szép fekvésű városnak a panaszos névre? Mije hiányzik, ha szétnéz maga körül? Kövezett főtér, tornyok, fehér házfalak, az emberek feje fölött piros cserepes, de ha zsendélyes is, biztos fedél. És bolond nagy kék ég. Egyik felől tölgy- meg gyertyánoszlópot tartják, másik felől szőlőkarók fésülik le róla a pihés, kósza felhőfoszlányokat. A lejtőkön pedig, az erdőaljtól le a kerteig, jó, suhogó földek. Ezeken a dülőkön kövér esztendőben ellep a kukorica, a búza derékiq ér. Persze egy felületes isten honnan tudhatná, hogy milyen ritkák a kövér esztendők errefelé. Na de az a nyár ilyenek ígérkezett. [...] És ha más tájról oly földi vándor kóborolna erre most, ki magával cipel fotografáló masinát, örömmel mesterkedne és képeslapra nyomatná e várost a völgyben és fölötté, karján a kosárral, a leányt.“

Szóval nem azok a túlírt vagy túlírt-nak tűnő mondatok jellemzik a *Kő hull apadó kútba* 450 lapját, de ezekben érzékelhető leginkább, ami a regény egészének nyelvi jellegét megszabja. A *szöveg egészének* a maga racionalitásában is rafinált megírtsága, megmódoítsága, a mondatokon belül is érzékelhető konstruált-sága, bonyolult szerkesztettsége, sőt minden mondat előre- és visszautalásaiban — a *nyelvi egybeszerkesztettsége*. „Bátya, szerintem minden úgy szép, ahogy megtörtént“ — vallja egy helyt a regény hősnője nagybátyjának. De azt is hozzáteszi később: „Az életnek rémes arányérzéke van.“ Ez a két mondat Szilágyi István stíluseszményét is meghatározta a *Kő hull apadó kútba* megírásának éveiben. Hatalmas nyelvi készletből építkezett az író. Úgy érzed, mindent tud a jajdoni (de a regény címlapjának utalásai alapján mondhatnók: a zilahi és a Zilah környéki) kisiparosok és földművesek tegnapi s tegnapelőtti világáról, mindennapjaíró, munkáíró. Főleg a tímárokról s a szőlősgazdákról és ezeknek segédeírói, inasáírói, cseledeírói, szegődött bizalmasáírói és alkalmi (vagy állandó) napszámosáírói. Azon az alapon, ahogyan Pápai Judít *A Héíben* pszichopatológiai tanulmányként recenzeálja Szilágyi István regényét, nyugodtan felfoghatná valaki etnográfiai tanulmánynak, szőlészettörténeti kézikönyvnek vagy régvoít tímárok tudományába bevezető kaíauznak is...

A regény ilyenféle, tudálékos besorolása megmosolyogtat; azon is elgondolkoztam azonban, ahogyan Szócs István e Szilágyi-regény „szilágyságítségát“ köszönti az *Utunkban*. Persze, tényleg *szilágysági* ez az elbeszélés, és nemcsak

nyelvi alapanyagában, hanem olyasformán is, ahogyan Tamási Árontól Szabó Gyuláig, Nagy Istvántól Bálint Tiborig annyian avattak életművükkel irodalomföldrajzi tájjá egy-egy Erdélyi vidéket. A sajátosság regisztrálását azonban sokan félreértették. Olvastam felületes recenziót, amely a Szilágyság „nagy regényének”, azaz társadalmi és történelmi körképnek minősíti Szilágyi könyvét, s még tiszta szerencse, hogy ma már nem vonják felelősségre kritikusaink a szerzőt feltételezett körképnek „hiányzó” elemeiért, amikor Szabó Gyulát vegzáljuk annak idején... például a *Gondos atyafiságból* kimaradt falusi értelmiségiekért. Mert csak freskókban tudtunk gondolkodni akkoriban, s freskókhoz mértünk „érzelmes históriákat” is.

Szóval: ne paradigmát keressünk a *Kő hull apadó kútba* beskatulyázásához. Emlegették már Németh Lászlót és William Faulkner is Szilágyi regénytörténeti felmenői között, ezzel azonban nem jutottunk közelebb magához a regényhez. De azzal se jutnánk, ha a könyv egynegyedét kihagyásra javasolnánk, mint Szócs István, említett *Utunk*-cikkében. „Azokra a külső és belső kommentárookra gondolok, amelyekkel Szilágyi hatásosabbá véli *vastagítani* regényét — írja Szócs. — Elmélikedésekre, reflexiókra, hol bölcselkedő, hol lírai természetűekre, hol stíloromantikusokra, hol zabhegyezően neoközönségeskedőkre.” Mert: „Éppen az a baj, hogy viszontreakciókat nem váltanak ki, s az olvasó sajnálja a kitűnő regényt, amely tisztán áramlik alattuk, mint az erdei patak a páfrányok alatt (hogy egy stílusos hasonlathoz folyamodjunk) — ki kell, ki kellene gyomlálni ezeket, hogy a sodrás erejében, a meder vonulatában is gyönyörködhesünk.”

Természetesen nem tesz meg Szócs Istvánnak azt a szolgálatot, amit feltételezhetően elvárna bármelyik opponensétől, hogy éppen csak az általa kihagyásra ítélt egynegyedben keressem a könyv értékeit. Nem lépek fel „páfrány-pártinak”, hogy megvétőzhassam az ő „sodrás-pártiságát”. De hasonlatánál maradva: vajon ki az őrdög gyönyörködik úgy hegyipatakokban, hogy gyönyörűsége kedvéért legelőször is kigyomláztatja a patakpartokat? Vajon a letarolt völgyecskék szebbek-e, vagy ugyanezek a völgyek eredeti vadságukban? Nem, ne keressünk választ erre a merőben konstruált problémára; ne robbantsuk ki a szigorú tárgyiaság és a legcsapongóbb romantika vitáját Szilágyi regénye körül, mert ezzel végleg elterelünk minden figyelmet a regényről magáról. De lássuk be, hogyha tényleg ezt az *adott regényt* kívánjuk megbeszélni, erről bizony leválaszthatatlan az a reflexív egynegyed.

Mert enélkül bravúros bűnügyi lektúrral lenne dolgunk; vagy egy befulladás világ csodabogarainak gazdag gyűjteményével. Azaz megint csak ott vagyunk, ahova a regény nyelvi és stílárís alapanyagáról szólva jutottunk el fentebb. De hát mi is a funkciója e regényben mindannak, amit szecessziós stílusterékvésnek minősítettünk a mű egészé kapcsán; és mi a funkciója mindannak, amit Szócs István „négy övezetben” különít el a regény anyagának elemzésekor? (Hogy aztán a „negyedik övezetnek” még a létjogosultságát is kétségbe vonja végül...)

Szilágyi túlírt mondataiból kiindulva, s az egész regényben uralkodó szecessziós stíluseszményt nyomon követve a regény mondatainak szerkesztettségére, sőt egybeszerkesztettségére utaltam. (Illyesmit jeleztem öt évvel ezelőtt, az *Üllő, dobszó, harang* elemzésekor is, bár a „gyermeket” akkor még nem ismertem fel, azaz nem tudtam nevén nevezni.) Az elbeszélő írásművészetének ez a jellege pedig kétségtelenül elválaszthatatlan e regény legfontosabb külső és belső formaelemeinek nagyfokú szerkesztettségétől, sőt egybeszerkesztettségétől. Ilyen értelemben: nincs és nem is volt ennél *megirtabb* regény a romániai magyar irodalomban. Egy gyilkosságal kezdődik (Szendy Ilka megöli menekülő készülő napszámos-szeretőjét, Gönczi Dénest), s 450 lappal arrébb szinte megváltásnak érzi az olvasó, amikor — a mese időszámítása szerint néhány hónap múltával — újabb gyilkosság vet véget a regénybe írt jajdoni „bűn és bűnhődésnek”. Amikor az új „bébillér”, az „őreg tróger” Faggyas József végül is végrehajtja a sorsszerű ítéletet Szendy Ilkán, aki ekkor már valóságos élőhalottként kényszeríti ki végzetét. Ami pedig a két gyilkosság között történik e könyvben, az mindenképpen írói bravúrra vall. A *külső történet* például önmagában is oly vastkövetettségével konstruálja meg — el a legapróbb részletekig — Szilágyi István, hogy regénye nemcsak pszichopatológiai tanulmánynak (lásd fentebb), hanem büntetőjogi szakdolgozatnak is elmenne szerintem. Persze: ha lehátanánk róla mindent, ami a büntetőjogászt „zavarhatná” a pusztá sztori elemzésében. Így kerül aztán elénk egy, a gyilkos által soha el nem tervezett, csak a tudatalattijának legmélyebb régióban történetekkel összefüggésbe hozható gyilkosság — és ami utána következik: a gyilkos egyre spontánabb védekezése, örületesen logikus önvédelmi rendszerének automatikus kialakítása, majd ezzel párhuzamosan éppily ösztönös és mechanikus készülődése saját magának a megsemmisítésére. Mindez azonban bármennyire megmódolt önmagában — fróllag —, kül-

só váza csak a regénynek. Mert 450 lap igazi főcselekménye *odabent* játszódik le, a *gyilkos tudatában*.

Szóval: a Szendy Ilka tudatában? És ezért tekinthető pszichopatológiai stúdiumnak is ez a könyv? Nem lehet ilyen egyszerűen minősíteni e mű külső és belső világát. Mert Szilágyi virtuozitása mindenekelőtt abban nyilvánul meg, ahogyan egyetlen folyamban áradó narrációja során egymástól tökéletesen elválaszthatatlanul és mégis tökéletesen megkülönböztethetően *kapcsolja össze* Szendy Ilka belső monológját, sőt lelki deformálódása mechanizmusának az érzékeltetését — a többi kulcsfigura (Gönczi Dénes, Gönczi Mari, Faggyas József, Simonffy Béla) Ilkához fűződő kapcsolatainak, e kapcsolatok változásainak az érzékeltetésével; aztán a gazdag családtörténeti, várostörténeti, társadalomtörténeti képek kibontásával; sőt azokkal a leírásokkal és kommentárokkal is, amelyekkel az író egészíti ki vagy emeli az általánosítás rangjára mindazt, amit Szendy Ilka s a regény figurái látnak és gondolnak a regény jelen idejében, vagy láttak és gondoltak valaha. Valahogy ilyenformán, ha szabad önkényesen modelleket konstruálnunk: — Szendy Ilka tesz-vesz a háza táján, végzi mindennapos munkáit, mint-ha rég megfeledezett volna már arról, hogy Gönczi Dénes holttestét őriz abban a kiszáradt kútban, amelynek szájára egy disznóolat tolt rá mindjárt a gyilkosság után. De megérkezik valaki, Mari vagy Béla úr, vagy Faggyas Józsi, mikor ki. Beszélgetés közben Ilka egyetlen megfeszített húr. Állandóan ellenőrzi önmagát, vajon nem árult el valamit, és ellenőrzi partnerét, vajon nem sejtett meg valamit... Aztán a beszélgetés váratlanul (de nem oktanul) átcsap egy régi jelenet elbeszélésébe, amikor is Ilka Dénessel intézte még közös sorsukat. Most már e két jelenet — a regény jelen idejében lejátszódó, s a másik, a jelenidejűségében előadott, valójában azonban a regény múlt idejét idéző — össze-összecsendül a szövegben, folytonosan átjátszik egymásba. De hirtelenében leírások következnek — ezeknek is funkciója van a regény egészének konstrukciójában —, aztán történeteket olvasunk régiekről. Nem tudjuk biztosan, hol van mindebben Ilka tudatának a határa, és hol kezdődik például az író legsajátosabb szövegelése; bár sohasem akadunk fenn ezen, a regény egyetlen pontján sem, annyira megoldottak, feloldottak, természetesek a kapcsolódások. Újabb és újabb jelenetek, emlékképek bukkannak fel, újabb és újabb írói kommentárokkal, s mindez újra meg újra átjátszik az első idősikban „zajló” jelenetbe, hogy végül is mindez úgy oldódjék fel valamilyen

helyzetben vagy gondolati összegezésben —, hogy az előző fejezet zárómódata egyben a következő fejezet mottója is lehessen... Szecessziós stílusesszémény s egy nagylélegzetű zenemű, például egy Gustav Mahler-szimfónia szerkesztési elvére emlékeztető szerkesztési mód ötvözete ez a könyv. Olyan ósvadon, amelyben balladás népiség fonódik össze rafinált műviséggel, realizisztikus látásmód bizonyult áttételeességgel.

Az egész elbeszélés egységét pedig nemcsak a Szendy Ilkában lezajló lelki folyamat bizonyult indoklásának finalitása adja meg, hanem azok a külső és belső cselekményen végigvonuló epikai motívumok is, amelyek úgy szilárdítják a *Kő hull apadó kútba* építményét, mint fém-szerkezetet a vasbetont. Ezek közül is kiemelkednek Szendy Ilka és Gönczi Dénes szerelem nélküli szeretkezéseinek a vissza-visszatérő emlékképei. Aztán az egykori legátus és Ilka „idilljének” illúzióforrázó részletei. És a Szendyék híres szölcseihez fűződő munkatörténetek. Vagy a tímárszor törvényei. A piacolás hagyományai. A jajdoni temetkezések rendje. Az egyes növényfajtákhoz, madárfajtákhoz fűződő babonaságok. Az egrestelki napszámosok munkaerkölcsse. Kinek, mikor dolgoznak jól. Mikor, miért lazsálnak, vagy tagadják meg a munkát. És a groteszkységükben iszonyatos jelentéseket hordozó motívumok: Ilka mániába torkolló kögyűjtése, kőaratása; ahogyan a lány naponként kosárszámra hazacipelt kövel „eteti” örökké éhes, kútbavetett „párját”; ahogyan a szó szoros értelmében „kő hull apadó kútba”, hogy a titok titok maradjon; később pedig mindez egy megkövesedett lélek emberségpótló cselekményévé válik már... Végül ennek az emberségpótlásnak legriasztóbb motívuma e regényben, ahogyan Ilka gyermekeivé fogadja a koszos malacocskákat, ahogyan úri módon főz nekik, ruhát szab, varr reájuk, fűrösztli őket, néha még be is fekszik közéjük, „családtagjai” közé, közvetlenül a Dénest rejtő „apadó kút” fölé...

Mindezt megmódolja Szilágyi István, elhitheti az olvasóval, és jelentéssel ruházta fel a regény egész szempontjából. Van egy motívum azonban, amely éppolyan zavarólag hat rám, mint helyenként a regény túlírt mondatai.

A Nagy Fejedelem szerepére gondolok Ilka és Dénes kapcsolatában. Hogy Ilka tulajdonképpen egy olajlenyomat kétszáz éve halott Fejedelmébe szerelmes — akinek pompázatosan romantikus beállítás (a képen) mindannak ellentéte, amit csak látott és tapasztalt Jajdonban a lány —, s Gönczi Dénest is azért parancsolta maga mellé a napszámosok közül, hogy ölelkezés közben... a Fejedelmet szeret-

hesse. Megértem, hogy Szilágyi István ezzel a motívummal is igyekezett érzékeltetni, hogyan torzulnak el nemes tartalmak egy olyan társadalmi-történelmi pillanatban, amilyent Jajdon élt át a múlt század második felében és századunk legelején, egy életforma felbomlásakor — de ez az a motívum, amelyet az író nem tud elhíhetővé tenni Szendy Ilka pusztulásának az elbeszélésekor. Sokkal vadabb részleteket is elhiszünk Szilágyinak, ez az utóbbi azonban mondva-csinálnak tűnik, mert különben hiányzanak e regényből a sajátos elemek, amelyek végül is indokolhatnák ezt az aberrációt. Szóval, a kögyűjtés és a malacok közé való bemenekülés egy motívumorsor részévé válik elhíhetővé, mert minden felőlük mutat a könyvben. A Fejedelem alakjának összekapcsolása Gönczi Dénessel viszont a regénybeli elszigeteltségében válik hihetetlen motívummá. Dekoratív ráadásá. Idegen testté a konstrukcióban.

Erről se mondanám, hogy „ki vele”; ezt se lehetne kioperálni a műből, mert talán minden összeomlana nélküle a külső és a belső cselekményben. Csak annyit jegyzek ide, hogy szerintem ez a motívum tekinthető a *Kő hull apadó kútba* gyenge pontjának, elnagyolt elemének. Legmegírta regényünk legmegíratlanabb részletének.

És hogy ez a sokat emlegetett *megírtság* mennyire nemcsak virtuozitás kérdése, azt a köhordás motívumának közelebbi értelmezése példázhatja e regény kapcsán. Hogy tudniillik ez a realiztikusan kibontott motívum hogyan kapcsolódik össze a regény döntő tartalmi elemeivel, s hogyan válik ezáltal áttételesen is jelentéshordozóvá. A *Kő hull apadó kútba* alcíme ugyanis — bocsánat a frivolitásért — az is lehetne, hogy „Köszívű lány pusztulása” vagy még inkább: „Köszívű emberek lánya”. És ebben a komolytalan megjegyzésben semmiféle Jókaira való utalást ne keressen senki. Hiszen az utalás értelmét a *Kő hull apadó kútba* minden olvasója könnyen megérti.

Ha Szabó Gyula Gondos *atyafiságát* új értelmű „roman sentimental”-ként köszöntöttük annak idején, akkor ez a *Kő hull apadó kútba* az igazi „roman antisentimental” minálunk. Persze, semmi köze a francia „új regényhez”, amivel Izsák József hozakodott elő az *Ülő, dobzó, harangról irt bírálataban*. Hiszen Szilágyi a klasszikus realizmus minden játékszabályát betartja a tájleírásnál, a társadalmi és a történelmi kép kibontásánál, a részletek hiteles rajzánál, sőt az alakok sokaságának a megformálásá-

nál is. Csak a főszereplők kivételek ez alól. Szendy Ilka és Gönczi Dénes olyanok, mintha teljességgel érzéketlenek lennének. Külső leírásukat nem találjuk a regényben, s cselekedni is mintha mindig álomban cselekednének. *Automaták*. Csakhogy főszereplőinek ezt a pszichés állapotát következetesen végigvive mondja a legtöbbet Szilágyi István arról a tegnapi jajdoni világról, amelyről annyi a mondandója. Hogy mivé teszi az embert a *van* s mivé a *nincs*. Egyaránt elemberteleníti. Szendy Ilka sohase szeretett igazán senkit, és őt se szerette soha senki. Talán még a szülei sem. Családjában emberöltőkre visszamenően, amíg a társadalmi emlékezés csak visszalát, mindenki a vagyonszerzés rideg játékszabályainak engedelmeskedve gyilkolt és öletett meg. Néha képletesen, máskor a szó szoros értelmében. De akkor annak a harcnak még célja és látszata is volt. Szendy Ilka viszont már cél nélkül követi a régi hatalmasokat. A tímárfejedelmeket, a szőlősök királyait. Rendjükből akkor sem szabadulhat, amikor ez a rend összeomlott már, de a rend emlékei most már nemcsak gyilkosságba taszítják a lányt, hanem... automatává is teszik. Akárcsak Gönczi Dénest az a kibírhatatlan kettősség, hogy egyfelől faluközösségben s falusi családban kell élnie, másfelől rabszolgája lesz a köszívű lánynak, aki legmegbízhatóbb napszámósától nemcsak jó munkát, hanem szerelmen nélküli szeretetet is követel. Ebből a kettősségből próbál Amerikába menekülni Gönczi Dénes, az egrestelki napszámos, s ezt a „lázadást” fojtja el action gratuite-nek tűnő tettével Szendy Ilka. Az action gratuite ugyanis ebben az esetben csak látszólag „gratuite”. Ez a beállítás a Szilágyi István írói „játéká” ez alkalommal. Látszólag indokolatlannak mutatja be a lány tettét, amit aztán 450 lapon minden elképzelhető szempontból, rendkívül sokoldalúan indokol. Szilágyi István ugyanis *nem a tettét nyomozza, hanem a tett lehetséges motivációinak mérhetetlen óceánjába merül kísérőjével, az olvasóval.*

Megint csak a *tett* regénye, akárcsak a megelőző, az *Ülő, dobzó, harang* volt. De abban még, sokkal egyszerűbben megmódozva, a szabad akarat s a társadalmi szabadság lehetőségeiről szóló mondani-való került előtérbe. A *Kő hull apadó kútba* viszont, a tegnapi jajdoni dráma idézésével, a társadalmi rabság és az egyenlőtlenség emberpusztító, lélekölő következményeiről szóló vallomás.

Egyik csúcsa annak az irodalmi vonulatnak, amelyet romániai magyar írásművészetnek nevez a történetírás.

Marosi Péter